

Ignasi ALDOMÀ [ed.] (2013). *L'aigua, patrimoni de la Catalunya seca. Passat i present en l'entorn de Torrebesses*. Lleida: Ajuntament de Torrebesses; Pagès Editors, 175 p.

“Tot i la connotació pejorativa que el discurs actual atribueix als secans, aquests han estat a través de la història un territori viu des d'un punt de vista econòmic i cultural, i aquesta vitalitat ha estat associada amb la presència d'aigua”. La frase preliminar del llibre introdueix de manera directa, i en part reivindicativa, el lector en la temàtica tractada, l'aigua era i és present al secans i analitzarem el seu cicle i la seva gestió.

Efectivament, la publicació analitza des de tots els punts de vista possibles el cicle de l'aigua als secans, la seva gestió, els costums socials que hi ha al darrere i com el reaprofitament d'algunes maneres de gestionar l'aigua poden aportar el seu granet de sorra a una gestió més sostenible de l'aigua en l'actualitat, arreu. Per anar més enllà, fusiona en el mateix text el resultat científic del treball amb els testimonis orals que hi han col·laborat.

Aquesta publicació és el resultat final de tot un treball de recerca i inventariat realitzat al terme municipal de Torrebesses que va començar el 2008. A més a més, fruit d'aquest treball, s'ha fet una exposició que porta per nom *Aigua, patrimoni de secans* i que pretén divulgar tots els coneixements adquirits amb la recerca i inventari d'una manera gràfica. Ens trobem davant d'un treball que no només és una recerca i un inventari patrimonial sobre l'aigua al municipi de Torrebesses sinó que és una extrapolació de la importància de l'aigua per al desenvolupament econòmic i social dels pobles, en especial als territoris de secà, i una guia/model sobre el futur més aviat immediat del tractament de l'aigua a Catalunya. A més, atès el territori on es desenvolupa el treball i la seva temàtica, el Segrià de secà i l'aigua, és una de les poques publicacions existents.

Abans d'entrar en la descripció del llibre cal destacar que el treball s'ha realitzat gràcies a un equip format per 14 persones de diferents àmbits de treball com són la geografia, la història agrària, la hidrologia, la topografia, l'arquitectura i el patrimoni. També s'ha comptat amb la col·laboració de 21 testimonis orals que han aportat el caràcter realista i han servit per recollir i corroborar tota una sèrie de coneixements històrics relacionats amb l'aigua i la seva gestió.

La publicació s'organitza en 10 capítols, que a la vegada podem dividir en tres parts. La primera, que inclou els 4 primers capítols, ens presenta el territori analitzat i les seves característiques, així com la seva evolució històrica. La segona, que inclou els següents 5 capítols, serveix per analitzar en detall la

infraestructura i els costums vinculats amb l'aprofitament i la gestió de l'aigua, sempre amb perspectiva històrica. La tercera part corresponent al darrer capítol és una mirada al futur de la gestió de l'aigua i una proposta de criteris a tenir en compte.

El primer capítol "Les característiques físiques i climàtiques dels secans garriguencs i el seu règim hídric" ens contextualitza la temàtica i ens situa territorialment. S'hi descriuen les característiques hídriques dels secans i el clima de la zona analitzada així com la presència que hi té l'aigua. En podem destacar algunes idees. La primera és que el territori analitzat, tot i ser de secà (300–600 mm anuals depenent de la zona), no és un desert, i que en major o menor mesura, segons el moment històric, l'aigua hi ha estat i hi continua sent. La segona és que l'aigua disponible (superficial i subàlvia) a les dues valls principals analitzades, la Vall Major i la Vall dels Siscars, era suficient per cobrir totes les necessitats de Torrebesses (de boca, agràries, ramaderes...). Amb el pas dels anys i a mesura que creixia la població i s'utilitzaven més terrenys per l'agricultura, del fons de vall cap als costers i altiplans, i s'intensificaven les produccions, l'aigua ha anat perdent presència, no per menys precipitació si no per sobreexplotació de les existències, sobretot a partir dels anys 1960. La tercera idea destaca com l'home ha anat afavorint la presència d'aigua en el secans a partir d'aprendre com gestionar l'aigua de pluja a través de l'escolament superficial i els aquífers mitjançant diferents tècniques com per exemple l'abancament dels camps de conreu, infraestructures i diferents construccions (sèquies, dipòsits...).

"L'aprofitament de l'aigua i els canvis en l'economia, la societat i el paisatge" és el títol del segon capítol. S'hi descriu l'evolució socioeconòmica del municipi d'estudi i la progressiva colonització del terme en favor de l'agricultura des del s. XVIII fins al primer terç del s. XX. Podem destacar la importància de l'economia de Torrebesses a finals del s. XVIII amb l'aparició de tres molins de farina i de tres molins d'oli a principis del s. XIX després de l'expansió de l'olivera a la zona. Fins a finals del s. XIX la seva població creix paral·lelament amb l'activitat agrària fins al primer terç del s. XX, quan comença a disminuir fins pràcticament l'actualitat. En el moment més àlgid d'activitat agrària al terme, primers 20 anys del s. XX, i per necessitats productives, es construeix a Torrebesses un sèrie d'infraestructures adaptades al territori i preparades per aprofitar al màxim l'aigua existent, augmentar la producció i cobrir les necessitats hídriques de pagesos i animals. Així, al fons de vall s'hi construeixen sèquies principals i secundàries i pous per l'agricultura, i a les zones amb pendent i elevades construccions per les necessitats de boca de persones i animals per la menor presència d'aigua (basses, cadolles, aljubs...). Per al treball agrari i el manteniment de la infraestructura hídrica allunyada del nucli de població, s'hi construeixen diverses cabanes i masos que permetien als treballadors passar diversos mesos fora de casa.

El tercer capítol "Conreus de secà amb aigua i conreus de regadiu" fa un repàs als tipus de conreu i altres productes relacionats amb zones humides que

es duien a terme a Torrebesses i les transformacions que han patit amb els anys. Al fons de vall, per la major presència d'aigua i per la proximitat al nucli, ha estat històricament on es cultivaven els productes bàsics per a l'alimentació de persones i animals. Cereals, farratges, hortalisses i llegums eren els més habituals. De les zones humides no cultivades se n'aprofitaven altres productes com la fusta dels arbres i la recol·lecció de petites espècies animals com els caragols o les granotes. Ben entrats al s. XX, amb la modernització agrària es desenvolupa una fructicultura de regadiu al fons de vall que no arriba a ser molt important però que comença, per necessitat, a pressionar les existències d'aigua. Més endavant, als anys 1980, apareixen les bombes i el goter que permetrien regar les zones elevades, la qual cosa suposa més pressió per a les existències d'aigua i fa en alguns casos que el bombeig vingui del Segre i de l'Ebre directament. L'evolució de la producció agrària, que necessita grans extensions parcel·làries per mantenir-se, i els actuals grans projectes de transformació en regadiu posen de manifest la crisi de la petita explotació familiar. La concentració parcel·lària és una solució no massa adequada per al terreny de la zona i per la destrucció de patrimoni que suposaria.

El quart capítol "La gestió del cicle de l'aigua com a component essencial de la colonització dels secans" explica quines tècniques i costums socials, al voltant de l'aprofitament de l'aigua, han estat claus per a la colonització del secà de Torrebesses, que a més a més té una orografia molt variada. En primer lloc l'adaptació dels diferents conreus segons el terreny i les necessitats poblacionals ha fet que l'especialització productiva fos molt elevada. Lligat amb això hi ha diferents costums socials que afavoreixen l'aprofitament de l'aigua per aquests conreus, com per exemple la construcció d'aigüeres i cavallons a les finques, els guarets, els conreus associats; o la pràctica de diferents tècniques per preparar la terra com els formiguers (crema de residus per obtenir cendres), birbar la terra i llaurar-la. També s'hi descriu com l'abancament dels conreus i els marges i murs de pedra seca contribueixen al manteniment de l'aigua en zones de pendent i hi redueixen l'erosió.

En els 5 capítols següents es fa una descripció detallada de les diferents infraestructures i construccions citades fins al moment, així com de diferents costums culturals amb una anàlisi de l'inventari realitzat en el marc del projecte que és de recomanable lectura. Sempre s'aborda amb una perspectiva històrica que permet veure l'evolució en el temps de cadascun dels elements analitzats. D'aquesta manera s'estudien, se situen territorialment, es descriuen les característiques físiques i socials i s'explica quin ús tenien els bollons i la xarxa de sèquies pel que fa a l'aigua superficial del fons de vall; els aqüífers i la xarxa de pous fent referència a l'aigua subterrània del fons de vall; l'aprofitament de l'aigua directa de la pluja a través de les basses, les cadolles i els aljubs a les zones més elevades del terme; el consum d'aigua dins de les cases del poble; el paper que juga l'aigua a nivell social i el funcionament dels molins de farina i d'oli i el diferent ús que fan de l'aigua.

En el capítol final “El patrimoni hidràulic en el desenvolupament actual dels secans” es descriu breument l’evolució de l’activitat agrària al municipi des dels anys 1960 i es fan diverses propostes d’aspectes i criteris a tenir en compte per al desenvolupament local i global a partir de l’aprofitament de l’aigua i el patrimoni que hi està vinculat, passat i present. A partir de 1960 es produeix una progressiva descolonització de l’espai agrari del terme municipal que dóna pas a una invasió de l’espai per erms i vegetació autòctona. Aquesta evolució a la baixa de l’ocupació agrària del territori fa que quedi en desús gran part de la infraestructura especialitzada en l’aprofitament de l’aigua i la seva gestió com són les terrasses de pedra seca, les sèquies, els pous, les basses, els aljubs... Tots ells són característics dels territoris de secà i constitueixen un patrimoni al qual se li hauria de tornar a donar un ús en base al desenvolupament local. L’autor fa una proposta de funcions generals que poden ser complementàries a l’activitat agrària i que donen una idea de com es pot aprofitar el patrimoni existent. Part d’aquesta infraestructura es pot reutilitzar per a la producció agrària i una altra part per al desenvolupament turístic de la zona, així com per generar zones ecològicament actives. Per poder dur a terme algunes d’aquestes propostes és necessari fer determinades accions per al manteniment de tot el patrimoni present (neteja, seguiment...).

Per acabar, l’autor proposa per als territoris de secà una gestió de l’aigua mixta, que aprofiti l’aigua existent de manera natural al territori i que la compatibilitzi amb la que porten diferents infraestructures de fora de l’espai sec. Això rendibilitzaria l’aigua disponible i faria la gestió del cicle de l’aigua més sostenible. En la presentació d’aquesta publicació el mes de maig de 2013 a Lleida, Ignasi Aldomà remarcava el procés d’aprenentatge que s’havia dut a terme amb aquest projecte i com alguns d’aquests aprenentatges poden ser aplicats en l’actualitat per millorar la gestió de l’aigua.

Aldomà, amb aquesta publicació, fa un pas més en la línia de treballs i publicacions que existeixen sobre l’aigua a Catalunya i n’aporta una nova perspectiva, la dels secans.

Eduard Trepà i Deltell